

Наука — школі

ФІЛОСОФСЬКІ ВЕКТОРИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ І. БІЛИКА «ЦАР І РАБ»

Інна ДОМАЛЕГА,
канд. філол. наук,
м. Мелітополь Запорізької області

Скіфська трилогія лауреата Шевченківської премії Івана Білика «Дикі білі коні», «Не драгуйте грифонів», «Цар і раб» — це історична оповідь про події, що відбувалися на українській землі до початку нашої ери.

Українська історична проза другої половини ХХ століття є складним і багатоаспектним художнім явищем, своєрідною скарбницею пізнання національного духовного досвіду. Проблеми людини та історії, складні взаємини індивідуума та суспільства, пошук людиною свого місця в світі є одними з важливих проблем сучасності і, закономірно, центральними у багатьох творах ХХ століття, зокрема в історичній прозі. Оскільки перед історичною наукою постала необхідність нової інтерпретації історичних подій і постатей, їх драматичних протиріч, то твори на історичну тему мають своє специфічне завдання — нове осмислення минулого митцями художнього слова, привнесення в ці твори актуального змісту проєкцією давніх подій на сучасність, формування національної свідомості, примноження й розкриття історичного духовного досвіду людства, збереження моральних уроків для майбутніх поколінь. Найважливішим і найгострішим питанням романів І. Білика є протиріччя між силою поклику рідної крові, етногенетичною спадковістю й обставинами, що змушують діяти й жити за законами певного суспільства.

Звернення до подій минулого сприяє розумінню історії як діалектичного процесу, усвідомленню залежності долі людини від суспільних обставин, формуванню історичного мислення.

Однією з найважливіших рис історичної прози є наявність у ній не лише історії як сукупності подій і явищ минулого, а й тих, хто здійснював її — історичних осіб. Реальні історичні постаті служать однією з перепусток твору до розряду історичних, доказом достовірності зображуваного, чинником емоційного впливу. Моделювання образу історичного персонажа нерозривно пов'язане з епохою й місцем його діянь. Історичні факти поєднуються з майстерно виписаним психологічним станом героїв, і цей синтез перетворено в елементи сюжету.

Брак відомостей про Савмака, Палака й усвідомлення моральної відповідальності перед цими історичними особами змусили І. Білика дотримуватися історіографічної логіки в моделюванні персонажів, керуватися вимогами доцільного співвідношення домісли й вимислу, які не спотворили б історичну дійсність.

Митець зумів створити живий динамічний образ скіфа — таля (заручника) царя Перісада. Вихований царським логографом, учителем-філософом Полікратом на давньогрецькій міфології та наділений широкою й романтичною слов'янською душею, Савмак з дитинства був схильний до ідеалізації: «Він намагався наслідувати Ясона, й тільки в одному щоразу не погоджувався з давнім еллінським героєм: непослабно кохав свою базилісу Медею й лишався їй вірним попри всі на світі спокуси» [1, с. 13], не приймаючи істинного фіналу сказання.

Г. Лозко стверджує: «Понтійська культура близька, а іноді просто ототожнюється зі скіфською. <...> Індивідуалізм українця протистоїть стадності, але відданість улюбленій справі спонукає його знаходити спільників та однодумців» [2, с. 70]. Письменник майстерно розкрив діалектику мислення Савмака на фоні історичних подій, учасником яких йому довелося бути. На початку оповіді, не відаючи правди про причини свого перебування у Пантікапеї, Савмак бачить Боспорського царя Перісада «взірцем елліна й нарешті взірцем людини» [1, с. 10]: «Він притулив мене, бездомного й безрідного, тож мушу молити кумирів, щоб дарували йому довгі літа й добре здоров'я» [1, с. 10].

У потоці інтерпретованих автором обставин, за яких цар змушений запропонувати Савмаку трон, молодий солдат, ефеб, не усвідомлює принад майбутнього, не може заради них зректися свого кумира, вільного й закоханого Ясона. Він у відповідь на царську пропозицію просить у нього два золоті таланти, щоб викупити з рабства свою кохану робу-гетеру, македонянку Елену. Слова Перісада, досвідченої людини свого часу, стали згубно-пророчими для юнака: «Мислиш, яко роб. Усе золото Боспора проміняв на два таланти...» [1, с. 19]. Автор тонко підкреслює нюанси психологічної реакції мудрого грека Полікрата на розповідь Савмака: «...будеш зятем царя!» — дрібучим сміхом поглузував він...» [1, с. 19-20], знаючи, що Савмак є талем, і намір Перісада зробити раба своїм наступником він, істинний еллін, вважає безумним, ганебним тим, що занাপастить державу, навіть не зважаючи на гострий розум і твердість характеру юнака.

Змодельовані письменником роздуми, психологічні самозаглиблення й сумніви Савмака, пов'язані з наміром обікрасти скіфський курган, навіюють думку про те, що він є людиною, яка потрапила в чуже й неприйнятне йому оточення: «Сі люди (Асклепід і Полікрат — І.Д.) штовхали його на свій, ним самим обраний шлях» [1, с. 59]; «Його переймало таке відчуття, ніби

потрапив у черстве болото, яке з кожним рухом засмоктує його дедалі глибше й глибше» [1, с. 65]; «Савмак почав міркувати про людську душу взагалі <...> а чим думає людина? Душею? <...> ...вісі оті міркування — лише хитрощі з його боку, — хитрощі, якими він намагається придушити власний внутрішній голос, названий сумлінням, а вірніше — навіюванням кумирів. Те, в що його так спритно втягали, було паскудством» [1, с. 79-80].

Грабіжникам-спільникам автор надає влучні прізвиська, використовує порівняння, за допомогою яких висловлює ставлення Савмака до них: «Цибань <...> в сю людину вселилася душа щуки, підступна й завжди голодна»; «Гладун <...> Савмак уже ладен був приписати йому свинячу душу» [1, с. 79].

Після проникнення до середини кургану Савмак жорстоко картається: «...злочин довіку лишається злочином і жодна висока, ба навіть найвища мета неспроможна змити його з людських рук і людського чола», навіть думає про самогубство, але, згадавши «...про жакні страждання Ахілла в імлістім Царстві тіней» [1, с. 111], вирішує, що мусить жити. Автор підкреслює, що скіфський менталітет схиляє Савмака до філософських роздумів про такі високі поняття, як «душа», «кохання», на протигагу еллінському розважливому, обачному типу мислення.

Доля Савмака цілком підтверджує філософську ідею про те, що світом править кохання. Можливо, кохаючи базилісу, він зміг би заради неї стати великим деспотом, але «у своїх юнацьких мріях (Савмак — І.Д.) утілював Вероніку в образі казкової царівни Медеї. Тепер перед очима в нього день і ніч стояв образ іншої» [1, с. 69]. Саме заради неї він згоден грабувати скіфський курган, не бачити відданого кохання Вероніки, шукати Елену, куди б її не виселили, рятувати будь-якою ціною, навіть ціною загибелі держави.

Митець тримає інтригу про минуле головного персонажа, лише окремими деталями-натяками вказуючи на його походження. Письменник відображає співчуття й жаль Савмака до безправних людей, які зважилися на «заколот, позбавлений крихти надії» [1, с. 118]. На запитання до повстанців, чого вони вимагають, Савмак чує: «А чого може хотіти невірник, ефебе? <...> Се ти добре знаєш... <...> То була сіра тінь, яка переслідувала його останнім часом на кожному кроці» [1, с. 117]: натяки Полікрата, закид Апсірта, видіння в скіфській могилі.

Інтерпретуючи історичні події, в яких Савмак став посередником між заколотниками й царем і врятував царівну, за що отримав титул деспота — найближчого й найшанованішого царського родича, художник слова моделює кардинальний перелом у свідомості й ставленні героя до Перісада: «...аж тепер усвідомив, який цар старий, нікчемний і безпорадний», але обоє розуміли, «що вже не можуть обійтись один без одного» [1, с. 125].

Автор детально й поступово ілюструє зміни, що відбуваються в характері персонажа: від безтурботного юнака, який «...був єдиний у цілому дворі, хто робив, хотів і ходив, де й скільки мав бажання» [1, с. 98] до борця за рівноправність у суспільстві та, врешті-решт, до людини, зневіреної в усіх, жадаючої помсти всьому світу за своє зламане життя.

Митець-психолог відтворив потрясіння деспота, коли він дізнався від Полікрата правду про своє

скіфське походження: «Коли Савмак підвівсь, євнух не впізнав його, так він змінився за сей короткий час їхньої розмови» [1, с. 157]. То говорила кров, усвідомлення безрідності й довічного вигнання з отчої землі. Савмак дивується, чому вчитель так намагався витравити в нього все скіфське, на що досвідчений філософ відповів життєвою істиною: «Грек на скіфа може розсердитись, і на персіянина, й персіянин на грека — теж, коли допече. А перевертень завше буде ворогом для своїх» [1, с. 156]. І Білик виписує складність становища Савмака. Ним усі маніпулюють: цар, користуючись його авторитетом у скіфів, мирно співіснує з ними та пропонує юнаку трон, щоб не допустити нащадка попередньої династії Археанактидів; раби кличуть його царем та за першої нагоди зраджують; Полікрат вчить життю, та не може визнати скіфа владикою греків; і брат не прийняв родака, віддавши талем Понтійському Мітрідату, як колись учинив батько на знак «вічної любові» з Боспорським царством. Передбачення Полікрата справдилися: Савмак не став своїм для Бориса: «...чужий, одламана гілка дерева, яку жодними чарами не приклеїш назад і не приживиш» [1, с. 222].

Г. Лозко зазначає, що «самоідентифікація з тим чи іншим етносом можлива лише тоді, коли етнічне стало предметом осмислення особи» [2, с. 59]. Письменник показує свого героя обізнаним із вченнями відомих філософів: «Гелланіка, й Геродота, й Фулідіда...» [1, с. 273], але сум'яття, невизначеність ятратя йому душу: «Я навіть не знаю, де моя вітчизна, — думав він у хвилини розпуки. — Чи там, де я народився, чи тут, де став людиною. ...Людиною назватися ще не мав права, рідний же брат по суті відцурався...» [1, с. 227].

І Білик, зображуючи деспота Боспору як переможного учасника гермеїв, змагань ефебів у Горгіппії, підкреслив шанування греками спорту, культури й розвитку фізичних здібностей людини. В останній день гермей, на агонах, Савмака попередили про зама на його життя, але він не відмовляється від змагань. Наполегливість і сміливість юнака художник виписує роздумами про психологію смертних: «...людині властиво бентежитись і притаманно перебільшувати страхи, бо людина смертна й над усе в світі боїться смерті» [1, с. 240]. Навіть у найскрутніші хвилини Савмаку притаманне почуття гумору: «...оті» переplatили» [1, с. 243], — говорить він про змовників замаху.

Савмак розуміє, що навіки втрачає свободу, він згадує давні слова володаря: «Цар належить не сам собі, а своєму тронові» [1, с. 205]. Подана автором деталь відтворює світоглядні зміни, що відбулися із Савмаком: «Він підійшов до вікна й утупився в пляму на мурі, та вона більше не перетворювалась на стрункоцоглий корабель, бо Ясон розлюбив Медею. Се було справжнім відкриттям... Те, що в дитинстві здається вічним, з роками починає вивітруватись і кришитись...» [1, с. 205]. Устами Савмака митець розкриває ідею роману: «Ти ненавидиш мене за те, що я роб, роб і скіф, ляжу з твоєю донькою, царівною. Я теж тебе ненавиджу за те, що ти — базилевс, а я — твій невірник. І з донькою твоєю одружуся, щоб усі бачили, і я щоб бачив, що всі люди однакові, роб може стати царем, а цар — робом, бо коли ти віддаєш за мене свою доньку, то вона буде робом, а ти — батьком роби й теж робом! Через те я й згодився, хоча й ...люблю іншу.» [1, с. 206].

Митець висловлює думку, що Савмак розуміє відповідальність за керування народом і одночасно відчуває невпевненість у власних здібностях до цієї справи: «...кумири поставили його над сими лихими, заздрими й пихатими людьми, та власна непривабливість дедалі дужче гнітила його, й він часом почував себе нижче за інших» [1, с. 226]. І. Білик часто підкреслює природну нездатність і неприязнь юнака до високих посад: «Савмак не зносив отих урочистих вилежувань на царських учтах...» [1, с. 66]. Навіть спостерігаючи за укладом буття брата-князя, він думає: «Життя скрізь однакове, хоч хай би якою мовою люди говорили, й тут, у сьому Новгороді, за сим багатим дубовим столом, так само нудно, як і в тронному екусі Перісадового хорому» [1, с. 221].

Зображувана політична ситуація, що склалася навколо Боспорського царства, притягала представників Римської та Понтійської імперій, місцевих євпатридів, які бажають стати наступниками Перісада. Савмак обрушив на себе їхню неприязнь і жагу помсти: «Доживемося, що базилевсом Боспору стане сей скіф і роб...» [1, с. 203]; «Чинці й інші євпатриди старанно всміхалися до нього, та за сими усмішками Савмак бачив посміх і давно тамовану лють, яка могла прорватися при першій нагоді» [1, с. 226].

Автор яскраво й саркастично виписує, що Боспорське царство було приречене останнім зі Спартокідів, спираючись на літописи Полікрата: «Правда розкриває всі виразки й усю гидоту, а сей труп, — євнух широким рухом махнув у бік Акрополя, де мешкав цар, — сей труп смердить і тому змашує себе всіма на світі пахощами й сляями, щоб забити дух тліну й схватись від людей» [1, с. 277].

Воюючи з Діофантом, Борис-Палак не зачепив Пантікапею. Тож на початку місяця гамеліона — традиційного місяця веселі у греків — цар вирішив відсвяткувати й дочине. Митець-психолог зазначає Савмакове розуміння, що «й тепер Перісад хоче знову скористатися ним, Савмаком, як огорожею для свого нікчемного, хиткого, зубожілого й по суті сміховинного царства» [1, с. 315]. Але, з іншого боку, скіфське військо підкорив Діофант, а відповідно й Мірідат, і допомогти брату звільнитися можна було, лише «здобувши всю повноту волости тут, у Пантікапеї» [1, с. 315]. Г. Лозко визначає «етнічне як природно-генетичний феномен» [2, с. 65]. Письменник зазначає, наскільки важливо для людини знати свої корені: «Савмак дякував кумирам і сліпому випадкові, що розтулили йому вічі й вивели з зачарованого кола, бо почуття крові було чимось геть відмінним од усього, що всі роки оточувало Савмака, чужинця й самотника серед чужих людей» [1, с. 315].

Савмак є виразником ідеї про неідеальність, приреченість на занепад держави, якою керує безвідповідальна, егоїстична людина. Деспот розмірковує про те, «на чому тримається примарна влада сього царя й усе його сміхотворне царство, яке вже давно протрухло згори до низу» [1, с. 317]. Автор використав оригінальну алегорію для відповіді на це запитання й висловив її роздумами Савмака: «Держава — се ось ота мертва шкаралупина, до якої присмокталася актинія, хоча там уже сидить рак. Він тягає актинію, вона ж за те своїми отруйними мацаками відлякує од нього небезпечних для рака хижаків, і користь обом, ще й не абияка» [1, с. 318]. Юнак розмірковує, яка ж

роль його: рака чи актинії? Хоча в обох у них положення приблизно однакове. Автор наголошує на вириванні постійних інтриг, нещирості, «хитроців і словесного мережива» [1, с. 318] навколо особи Савмака.

Письменник — великий знавець давніх філософських істин. Коли політична ситуація в Пантікапеї досягла свого апогею, і найближчий друг От, і царівна Вероніка, й літописець Полікрат пропонують Савмаку убити Перісада, але саме філософський підхід у вихованні не дають йому це зробити. Савмака осяє нове розуміння Геродотової філософії: «Кумири завидюці... й за кожний спокійний день беруть із смертного подвійну платну виру» [1, с. 321]. Персонаж навіть страхається, щоб не справдилась притча Алкеноя, в якій після того, як людину назвали 99 разів собакою, на сотий — вона загавкала [1, с. 322].

Після смерті царя Діофант відразу покинув місто, а народ визнав Савмака царем. У місті відкрито зазвучала скіфська мова. І. Білик подає історію вибору знака для монети. Аристонік, який першим застосував знак Геліоса, надав волю всім робам. Цієї самої ідеї дотримувався й Савмак. Письменник зауважує: «Він хотів бути царем, а думка про Царство Сонця підкорила його й знезброїла. ...се єдине, що могло виправдати його у власних очах» [1, с. 328]. Автор показує неохвальне ставлення мудрого логографа до такої ідеї, перефразовуючи Езопову байку про вола та пса: «Царство — се є держава, юначе. В державі, як у сім'ї, один мусить керувати, а решта — слухати його: котрому стояти на мурі з мечем, а котрому — орати ниву. Коли б усі держали мечі, то хто б тоді орав ниву?» [1, с. 330]. Савмак не хоче володарювати над народом і не розуміє, що народ не може самостійно й безкеровано обшартовувати співіснування Боспорського царства з іншими імперіями й народами. Устами золотаря Будимира художник слова відтворює притчу скіфських пращурів про те, що Богом велено сприймати одне й те саме одним як добре, а іншим — як зле. Савмаків ідеалізм і романтизм не дали йому можливості зрозуміти, чому це так. Він згадує римське висловлювання: «...людина людині вовк...» [1, с. 334]. Політична ситуація ускладнювалася: якщо в державі панував безлад, то навколо неї чатували Діофант та Міфтрідат, вичікуючи слушну мить для захоплення її. Злиденність не дозволяла гідно озброїти військо. Палак відмовився допомогти через страх заколоту серед своїх робів, яких могли підбурити пантікапейці. Письменник моделює початок краху Савмака його розпорядженням шукати золото у скіфських курганах. Замах на могили прабатьків похитнув і без того неоднакове ставлення пантікапейських скіфів до царя.

Через думки Елени І. Білик висловлює душевну самотність, безпорадність Савмака: «...кінець клубка не в його руках і не він сіпає за нитку <...> Над ним висить меч Дамокла» [1, с. 344].

Картаючи себе «...з безжальністю мандрівного стоїка» [1, с. 361] за захоплену Міфтрідатом Феодосію, Савмак не розуміє справжнього прорахунку. І тільки згодом через художню деталь-спогад автор показує усвідомлення Савмаком власної неідеальності: «Тоді роб (Платон — І.Д.) не наважився піти далі сіней, і се було дуже схоже на день сущий. У мені теж є щось робське... Не привчені смо ми до волости <...> звикли, щоб нас поганяли інші, в тому всі причини й притичини...» [1, с. 362]. Не отримавши обіцяного, роби почали

перебігати зі зраженої Феодосії у Пантікапей. Савмак дивується, як можна було зрадити рідну землю, але Платон пояснює, що в роба немає вітчизни: «Вітчизна роба — там, де воля» [1, с. 365]. Автор обігрує різні інтерпретації байки Езопа про вола та собаку й завершує тлумаченням Полікрата: «Есоп і сам був невеличком. Коли б не пес, вовки давно здерли б з вола шкуру» [1, с. 370].

Побачивши підготовку майбутніх оборонців Пантікапей, Полікрат говорить із Савмаком езоповою мовою: «Качура, що начепив собі півнячого хвоста, кури впізнали по криканні» [1, с. 370]. Автор інтерпретує усвідомлення Савмаком нестачі власного досвіду для державця: «Я б утяв собі пальця, логографу, коли б ти дав мені прочитати свої писання. Не ті, що ти складаєш як царський логограф...» [1, с. 370].

Після наказу розправитися із синами евпатридів, які здійснили напад на сторожу Полунічного пілона, евпатриди підкорилися. Письменник показує, що цар починає розуміти, що його ідею рівноправності й братства неможливо втілити з цим народом: «Деся у голові майнув здогад, що влада тримається на мечах і її може мати кожний підперезаний ратним чересом» [1, с. 371]. Доброта й людинолюбність мучили Савмака через сувору ухвалу суду про страту повстанців на хрестах. А від прохання Елени він і зовсім маліє на силі та рішучості й скасовує своє розпорядження. Письменник ілюструє думку про те, що неможливо всім догодити: цей вчинок не подарували своєму цареві роби, прості громадяни, відпущеники й особливо скіфи [1, с. 374].

Епізодом зустрічі Савмака з Полікратом у рудні митець розкриває химерність ідеї про Царство Сонця, і юнаку прикро розуміти, що «Царство Сонця означає рівність, а рудниками в руднях були закуті в кайдани невелички» [1, с. 383]. Роби переставали вірити цареві, бо «для сих людей найголовнішим у житті лишалася воля» [1, с. 383]. Почався заколот. Автор художнім штрихом підкреслив народну зневагу до Савмака: коли він пішов на пожежу хлібних комор на агорі, «хтось метнув у нього чадною головою» [1, с. 384].

Автор проводить паралель між мріями Савмака про кохану жінку й Сонячне Царство. Побачивши напад у збожеволілої від його відмови та подій, пов'язаних з батьком-царем, Вероніки, «що була в дитинстві царівною його мрій» [1, с. 385], Савмак «...уперше подумав, що Ясон учинив так, як і мусив чинити, бо й люди, й речі, й істини такі самі старі, як і сей світ, рухаються по колу й кожне рано чи пізно повертається знову» [1, с. 385].

Автор осмислює історію, висловлює власні припущення, інтерпретуючи сольство Мітрідата до Бориса, князя туричів, і передбачає швидку загибель Боспорського царства: «Коли б він тоді вбив Мітрідата, ніхто не знає, як би все пішло далі. Може б, царем Понту став Діофант, а може, й котрийсь Мітрідатів дядько чи вуйко, й тільки кумири свідомі, чи надовго звільнив би Борис у такий спосіб і свою, й братову Сьомакову волюсть од нашестя понтян» [1, с. 397].

І. Білик детально інтерпретує тонкощі інтриги, які плете Мітрідат, вмовляючи Бориса об'єднатися в боротьбі проти Римської імперії і наголошуючи на необхідності володіння Боспором для цієї мети. Незважаючи на обіцянки Евгена не чіпати Савмака, ту-

рицький князь не погоджується допомагати йому, навіть шкодує, що не вбив хитруна.

Діофант з весни обложив столицю Боспорського царства. Місту загрожував голод. У роздумах Савмака І. Білик відтворює безвихідь і приреченість Пантікапей та власну безпорадність царя: «Коли людина втрачає силу, вона ховається в гурт... і ся істина виявилася настільки правдивою, наскільки й безжалюною» [1, с. 402].

Устами Полікрата письменник висловлює пояснення краху ідеї про Царство Сонця: «...тут царями досі були Спартокіди й Археанактиди, ти ж — скіф, і тому з тебе цар несправжній. <...> Ліпше мати волю від господаря, ніж здобувати її в заколоті. Заколот придушуть, а заколотників одних розіпнуть на хрестах, інших же знову повернуть у рабство... <...> І наші роби, й ті, кого ти відпустив на волю, так і перебігатимуть од одного до другого, й ніяка сила не здатна збити з них патріотів» [1, с. 403-404]. Спостерігаючи за ворожим військом на мурах міста, прості люди зовсім перестали довіряти Савмаку, незважаючи на декрет про передачу ергастеріїв на володіння відпущеним робам.

Напруга перед трагедією зростає, автор підсилює її художніми деталями. Тонке порівняння передає стан жаху. Увійшовши до хорому, От чує нелюдські звуки: «Так вила його сука Зіна, коли він кілька тижнів тому потопив її цуценят» [1, с. 409], на що Платон повідомляє йому, що Вероніку повісили. Царівну змушені були всупереч грецьким звичаям поховати в місті, бо навколо був ворог. Автор підсилює вираження тривоги Пантікапейців, нагадуючи про жахливу смерть царівни й вимушене порушення грецьких звичаїв: «Злий провіст олімпійців» [1, с. 410].

Розуміючи, що мрія про Царство Сонця була ефемерна і роби відмовилися від волі, адже цар не дав їм хліба, Савмак не знаходить відповіді на запитання, в ім'я чого цих людей кликати воювати.

Автор показує Савмака знаючим психологом. Роздумуючи над зрадливою природою людини, він спостерігає за своїм архонтом Евтихієм: «Людина вмیه приховувати свої почуття тільки на обличчі...», бо Евтихієва спина виказувала все, що діялося в душі цієї людини. <...> ...лопатки під нетовстим весняним гіматієм заворушилися й майже стулились» [1, с. 412].

При зустрічі із царем Елена молить зробити її вільною хоча б на день. Але Савмак не має, навіть ставши царем, потрібних двох золотих талантів, щоб викупити її з рабства. Він знає, що завтра буде наступ, і Пантікапей паде. Автор передає саркастичні думки володаря: «Городяни втратили віру в свого царя, й то була головна причина. Але вони ще не були під робою... та я примушу їх бодай на день стати підданцями цариці-роби» [1, с. 414].

У своєму романі письменник відтворив особливості менталітету й культури греків та слов'ян. Але окремий прошарок суспільства складають раби будь-якого народу. Вони мають спільні інтереси й прагнення. Автор майстерно описує продажність, жорстокість, цинізм рабського натовпу, який тепер воздає хвалу завойовнику Мітрідатові, з нетерпінням чекає розправи зі своїми одноплемінниками й дякує новому володарю за таке «грандіозне» видовище, очікуючи на розправу із Савмаком, який погодився стати царем, щоб тільки надати всім свободу. Під час розправи, як і на

самому початку твору, до міста ввійшли перевдягнені скіфи з князем Борисом-Палаком, аби пересвідчитися, що Мітрідат виконав обіцянку й залишив Савмака живим талем на знак дружби з туричами. Автор використав кільцеву побудову, немов ще раз нагадуючи Геродотову думку про те, що все повертається — і те, що здається новим, уже було колись.

І Білик продемонстрував високомайстерну художню інтерпретацію історії Боспорського царства, моделювання образу історичної особи Савмака, вміння знаходити спільні для всіх епох суспільні та морально-філософські орієнтири в драматичних протиріччях минулого й складних долях героїв, чим збагатив своїх сучасників глибинним досвідом поколінь.

Література

1. Білик І. Цар і раб: Історичний роман. — К.: А.С.К., 2007. — 432 с.
2. Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. — 2-е вид., стереотипне. — К.: АртЕк, 2004. — 304 с.
3. Міфи Давньої Греції / Наук. кер. видання А.О. Білецький. — К.: Веселка, 1991. — 263 с.
4. Русяєва А. Боспорська держава // Україна крізь віки: В 15-ти т.: Зб. наук. пр. / Під заг. ред. В. Смолія // Крижницький С. та ін. / Античні держави Причорномор'я: Т. 2. — К.: Альтернативи, 1998. — С. 247-343.

∞ СВІТ ПОЕЗІЇ ∞

Рідна мова

Найперше слово «мама» промовля дитина,
Знає про це старий і молодий.
І почина звучати мова солов'їна,
Чаруючи той спів золотий.

Вона пройшла і горе, і страждання,
Але залишилась у серці, у душі.
Це наша мова дорога й жадана
Сія, як промінь сонця, у красі.

І не плюндруйте рідну мову, люди!
Бо кращої не знайдеш на землі.
І де б у світі ти не був, та всюди
Це теплий промінь рідної землі.

Наталія ОСТРОВСЬКА,
учениця 11-го класу
Булахівської ЗСШ Павлоградського р-ну
Дніпропетровської обл.